

KISS DÉNES

DESZEKULARIZÁCIÓ ROMÁNIÁBAN

...minél gazdagabb egy ország, minél nagyobb vallási pluralizmus jellemzi, és lakossága minél iskolázottabb, annál kevésbé vallásos az illető ország népessége. Romániát mindhárom mutató a nagyobb vallásosságra determinálja.

4

Hazai olvasó számára nem kell érvelni amellett, hogy Románia vallásos ország. A templomok mellett elhaladva keresztet vető emberek mindennapi látványa, a települések képét tarkító, újonnan épült templomok sokasága, a taxik tükréről lelógó szentképek és rózsafüzérek, valamint további jelek sokasága tanúsítja, hogy a vallásnak fontos szerepe van a román társadalom életében. Az ország kiemelkedő vallásosságára nemcsak a mindennapi tapasztalatok alapján lehet következtetni, vallásszociológiai kutatások sora ugyanezt mutatja ki.¹

A vallásosság e magas foka nem örökölt helyzet. Huszonhárom évvel ezelőtt Románia hivatalosan még ateista ország volt, amelyben a vallás – legalábbis hivatalosan – a múlt anakronisztikus, megtúrt maradványának számított. És bár a valóságban az ország lakossága akkor is meglehetősen vallásos lehetett, a vallás társadalmi jelentősége a mainál lényegesen kisebb volt – a 21. század eleji éllovas helyzetünk tehát az utóbbi húsz év fejleményeinek az eredménye. Írásomban ezeknek a fejleményeknek az áttekintésére teszek kísérletet, vagyis azt vizsgálom, hogy milyen történések vezettek a kialakult helyzethez.

A vallás romániai térnyerése nem egyedi eset, a kilencvenes évektől kezdődően egyre több átfogó elemzés vallási fellendülésről, a vallás társadalmi jelentőségének növekedéséről számol be.² A jelenség megnevezésére Berger nyomán a deszekularizáció fogalma válik elfogadottá, amely ellenszekularizációként értendő, vagyis a vallás térnyeréseként olyan társadalmakban, amelyekben ko-

rábban szekularizációs tendenciák érvényesültek.³ A fogalmat részletesen kifejtő Karpov a deszekularizációt a szekularizációval ellentétes irányú folyamatként definiálja, és megragadására ugyanazokat a dimenziókat használja, mint amelyeket a szekularizáció teoretikusai használtak/használnak.⁴ Így a deszekularizáció egyik területét a korábban szekularizált intézmények képezhetik, amelyekben újra teret nyernek a vallási normák, formális és informális értelemben egyaránt. A deszekularizációs folyamat megvalósulhat továbbá a vallásgyakorlat és vallásos hit terén a vallási élet újjáéledéséhez, intenzívebbé válásához vezetve, de megvalósulhat azáltal is, hogy a vallásgyakorlat a privát szférából a korábbinál nagyobb mértékben a nyilvánosságba lép. Megnyilvánulhat továbbá a deszekularizáció a kulturális termékek jellegében (művészetekben, irodalomban, filozófiában stb.), amelyek tartalma ilyenkor a korábbinál vallásosabbá válik, valamint nem utolsósorban a társadalom „szubsztrátumában”, azaz anyagi kultúrájában (pl. az épülő templomokban és egyházi épületekben, az egyházak gazdasági javainak gyarapodásában, vallásos jellegű piaci termékek megjelenésében stb.) A társadalmi lét e különböző területei egymástól viszonylag függetlenül is deszekularizálódhatnak, így a konkrét esetekben a deszekularizáció igencsak különböző eseteivel találkozhatunk.⁵ Hogy az egyes területek melyikén zajlanak deszekularizációs folyamatok, az nagymértékben azon múlik, hogy azok milyen társadalmi szereplők munkájának az eredményei: míg az egyszerű vallásos aktorok inkább a vallásgyakorlat és hit terén érnek el eredményeket („desecularisation from below”), a nagyobb társadalmi befolyással bíró aktivista csoportok az intézményrendszer és a fenti értelemben vett kultúra deszekularizálására is képesek („desecularisation from above”).⁶

Bár a deszekularizáció fentiekben kifejtett fogalmával teljes mértékben egyetértek, elemzésemben – amely nem saját empirikus kutatásra, hanem az elérhető empirikus elemzések szintézisére törekszik – annak alkalmazása nehézségekbe ütközik, mivel több olyan dimenziója is van, amelyről Romániában nem készültek elemzések. Így, megőrizve Karpov konceptualizálásának logikáját, a Romániában lezajlott deszekularizációs folyamatokat a szekularizáció Dobellaere által használt három dimenziójában vizsgálom. A szekularizáció terjedelmes irodalmát rendszerező Dobellaere a jelenség három „szintjét” különbözteti meg.⁷ Szerinte szekularizáción egyrészt az egyének egyházakkal szembeni csökkenő elkötelezettsége értendő, amit „individuális szekularizációnak” nevez. Ez tehát azt a növekvő eltérést fedi, amely a hívek tényleges vallási ismeretei, attitűdjei és mindennapi viselkedése, illetve az ezekkel kapcsolatos egyházi elvárások között húzódik. A szekularizáció másik szintje a szervezeti szintű szekularizáció, amivel az egyházak és felekezetek belső, szervezeti átalakulására céloz, a szervezet által hirdetett üzenet és értékek terén végbenő változásokat is beleértve. És végül a szekularizáció harmadik szintjeként a szocietális szekularizációt nevezi meg. Ez a modern társadalmak funkcionális differenciálódásának következménye, és azt a jelenséget fedi, amely során a modern társadalmak egyes szektorai (alrendszerei) a fokozatos professzionalizálódás hatására egyre nagyobb önállóságra tesznek szert, e folyamat során függetlenedve a vallástól is. A szekularizáció e szintjének hatására a vallás is önálló társadalmi alrendszerrel válik, amely ráadásul fokozatosan átkerül a nyilvános szférából a privát szféra területére.⁸ Az egyes alrendszerek differenciálódásának kiváltó oka a racionalizáció, aminek következtében az egyes alrendszerek szereplőit morális kontroll helyett egyre inkább instrumentális kontroll irányítja.

Dobellaere nyomán tehát a továbbiakban azt tekintem át, hogy milyen változások következtek be Romániában a vallás és a társadalom főbb intézményeinek a viszonyában, azaz a vallás szocietális helyzetében, milyen folyamatok zajlottak le a vallási szervezetek szintjén, és hogyan alakult át az egyéni vallásosság.

A vallás a román társadalom makroszerkezetében és működésében

■ A társadalmi modernizáció során a vallás szocietális helyzetében bekövetkező változás egyik leggyakoribb magyarázata tehát a társadalmi differenciálódás elméletéhez kötődik, mely szerint az egyes társadalmi feladatok, „funkciók” ellátására specializálódó alrendszerek más alrendszerekkel szemben egyre önállóbbakká és öntörvényűbbekké válnak, egyre inkább saját instrumentális racionalitásukat követik, és egyre kevésbé vesznek figyelembe általánosabb morális megfontolásokat.⁹ Az egyes alrendszerek vallástól való függetlenedése történhet a professzionalizálódás nem várt következményeként (manifeszt szocietális szekularizáció), de az illető társadalmi szféra laicizálására való tudatos törekvés eredményeként is (latens szocietális szekularizáció).¹⁰ Kelet-Európában, mint ismeretes, a szekularizáció ez utóbbi típusa volt domináns, az egyházak és a vallás egyes alrendszerek fölötti befolyásának a csökkenése erőszakos állami beavatkozás eredményeként következett be. Ilyen szekularizáló beavatkozás volt például az egyházi oktatás államosítása, egyházi egészségügyi és szociális intézmények államosítása vagy az egyházak gazdasági tevékenységeinek beszüntetése javaik elkobzása által. A szocialista társadalomátalakításnak ez az aspektusa a lakosság széles csoportjai szemében nem volt legitim, így az 1945–1989 közötti szocietális szekularizáció e politikai indíttatása egyik oka és előfeltétele annak, hogy a rendszerváltás után ezzel ellentétes jellegű deszekularizációs folyamat indult be. Ez utóbbi eredményeként az egyházak és a vallás újra befolyásra tesz szert a társadalom korábban szekularizált intézményei fölött, és e befolyása, úgy tűnik, mindmáig folyamatosan nő. Az egyházi jelenlét ezen intézményekben gyakran pusztán szimbolikus, ami önmagában sem elhanyagolható jelenség, néha azonban a vallási és az egyéb alrendszerek közötti összefonódás túllép a szimbolikus szinten, és a vallás az alrendszer működésére is hatást gyakorol.¹¹

A deszekularizáció szóban forgó folyamata talán a politikai alrendszer esetében a leglátványosabb. E viszony szempontjából meghatározó, hogy az ortodox teológia a román nemzetet és az egyházat kölcsönösen egymás által definiálja, illetve hogy ennek megfelelően az egyház és az állam szétválasztására irányuló törekvéseket az egyház elleni támadásként értelmezi.¹² Viszonyát a mindenkori politikai hatalommal a román ortodox egyház a „bizánci szimfónia” jegyében képzelel el, mely szerint a helyes berendezkedés az állam és az egyház szoros együttműködése. Ez az együttműködés a kommunista évtizedekben is jobban működött, mint a szocialista országok többségében, aminek következtében az egyházak elnyomása Romániában kisebb mértékű volt, mint a több százas más országában. A politikai rendszer rendszerváltás utáni deszekularizációja mindenekelőtt szimbolikus síkon szembetűnő, hisz az ortodox egyház elöljáróinak részvétele által majd minden fontosabb politikai eseményt megszentel. E szimbolikus jelenlét mellett az egyházi és állami struktúrák intézményesen is összefonódnak a vallásügyi államtitkárság révén. Ezen intézménynek, bár az állami apparátus része, a hivatali pozícióit elfoglaló személyek szinte kivétel nélkül teológiai végzettségű egyházi emberek, gyakorlatilag az ortodox egyház képviselői az államapparátusban, akik hivataluk révén nem az állam, hanem az egyház érdekeit igyekeznek érvényesíteni.

A szimbolikus és intézményes összefonódás mellett azonban az ortodox egyház a politikai alrendszer működésére is hatást gyakorol. Ez egyrészt az ortodox egyház és az etnikai identitás közötti szoros kapcsolat révén valósul meg, hisz minden olyan politikai döntés esetén, amelynek van etnikai vetülete, az ortodox egyház mint etnikai egyház ezekre gyakorolt hatása nyilvánvaló. Az etnopolitika formálásában betöltött szerepük mellett azonban az elmúlt húsz évben az egyházak gyakran töltöttek be véleményformáló szerepet nem etnikus jellegű politikai kérdésekben is. E tekin-

nyének a befolyásolását a kérdezettek 80 százaléka utasítja el, a politikai döntések befolyásolásával pedig 73,5 százaléuk nem ért egyet. Nemzetiségi bontásban nem találtunk szignifikáns különbséget e véleményeket illetően.¹⁹

1. táblázat. Románia lakosságának véleménye a papok politikai szerepvállalásáról

	Teljes mértékben egyetért	Inkább egyetért	Inkább nem ért egyet	Egyáltalán nem ért egyet	Nem tudja, nem válaszol
A papok nem kellene befolyásolják azt, ahogy az emberek szavaznak	50.1	28.9	9.3	5.4	6.2
A papok nem kellene befolyásolják a politikai döntéseket	48.9	24.6	12.1	7.7	6.7

Egyházszerkezeti változások, a felekezeti struktúra és a vallásosság jellegének módosulásai

■ A romániai vallási helyzet középszinten bekövetkezett sokrétű átalakulási folyamatának két aspektusát tartom különösen figyelemre méltónak: a nagy egyházak szerkezeti növekedését, valamint az ezeken belüli vallásosság jellegében bekövetkezett változásokat.

Szerkezeti változások tekintetében a nagy egyházak egyértelmű növekedésen estek át. A kommunista rezsim tiltásainak megszűntével először a klérus növekedett meg, majd a vallásóráknak a közoktatásba történő bevezetésével a teológiai képzettségű személyek egy új testülete jelent meg, a vallástanároké. Ezek létszáma nagyságrendben eléri a lelkészekét, az ortodox egyház egy 2011-es statisztikája szerint az utóbbiak 14 231 fős csoportja mellett a vallástanárok további körülbelül 7700 fős csoportja tevékenykedik az oktatásban.²⁰ A klérus növekedése és a vallástanárképzés egyaránt hozzájárult a vallási szakértők egy harmadik csoportjának, a teológiai tanároknak a növekedéséhez. Ez utóbbiak számbeli gyarapodását tovább erősítette a teológia szak társítása más egyetemi szakokkal, aminek eredményeként a teológiai képzést a korábbinál szélesebb körök vehették igénybe. A teológiai képzések állami egyetemekre való integrálásával – amelynek köszönhetően a képzés anyagi terheinek fedezése már nem az egyházakat terheli – mind a diák-, mind a tanárlétszám könnyebben növelhetővé vált. Így a rendszerváltás utáni első évtized alatt a teológiai képzést nyújtó intézmények száma háromról tizenötre nőtt, az ezekben beiskolázott hallgatók száma pedig meghaladja a tízezret.²¹ És végül jelentősen megnövekedett a szerzetesek csoportja is, amelynek masszív jelenléte elsősorban az ortodox egyházra jellemző: a már említett statisztika szerint 2011-ben 8476 szerzetes élt az országban. Összességében tehát a teológiai képzettségű személyek köre az elmúlt húsz évben többszörösére nőtt. E szervezet- és személyzetnövekedés legnagyobb mértékben az ortodox egyházra jellemző, de kisebb mértékben a többi egyházban is hasonló folyamatok zajlottak le. Legkisebb növekedés azokban az egyházakban történt, amelyekben a növekedés kevesebb forrása volt jelen: amelyek tagságuk kis létszáma és területi szétszórtsága miatt nem voltak jogosultak az iskolai valóságoktatás keretében csoportokat indítani, illetve amelyekben nem működnek szerzetesrendek.

Az egyházszerkezeti növekedés mellett egy további szerkezeti változás az egyházakon belüli mozgalmak intézményesedése. E mozgalmak két típusát érdemes meg-

különböztetnünk: a látomások köré szerveződő mozgalmakat, illetve az egyházak megváltoztatása céljából létrehozott reformmozgalmakat. A látomások köré szerveződő mozgalmak főleg az ortodox egyházra voltak jellemzőek,²² de a magyar lakosság körében is ismerünk ilyeneket, legfontosabbként a szőkefalvi látomások köré szerveződőt.²³ E mozgalmak közös jellemzőiként kiemelhető, hogy inkább alsóbb osztályok tagjai körében népszerűek, és ritkán alakul ki intézményesült mozgalom belőlük. Az egyházak fenntartásokkal kezelik őket, esetleges intézményesedésük pedig rendszerint kizáráshoz vezet. A reformmozgalmak vagy megújulási mozgalmak az egyházakon belüli vallásgyakorlási és morális rend megújításának céljával jönnek létre. E mozgalmak tehát a belső változási igényt jelzik, állandó jelenlétük pedig az egyházakban uralkodó vallásosság átalakulását válthatja ki. A látomások köré szerveződő mozgalmaknál szervezettebbek, így kizárásuk nehezebb, különösen akkor, ha a mozgalomban a klérus egyes tagjai is részt vesznek. A 2. táblázat a három legnagyobb történelmi egyház fontosabb reformmozgalmait tartalmazza, a teljesség igénye nélkül.

2. táblázat. A három legnagyobb romániai egyház megújulási mozgalmai

Román Ortodox Egyház	Római Katolikus Egyház	Református Egyház
Oastea Domnului Mișcarea Rugul Aprins Mișcarea Ortodoxă de Reînviere Monahală	Cursillo Focolare Hit és fény Karizmatikus Megújulás Ferencs Világi Rend	CE Szövetség Zimányi-mozgalom Miskolci Missziós Csoport

E mozgalmak egy részének keletkezése a 20. század elejéig nyúlik vissza. Többségüket a kommunizmus előtt egyházaik inkább kizárandó szektáknak tekintették, a kommunista hatalom pedig önszerveződő, civil jellegük miatt nem tolerálta őket. Felszámolásukhoz a világi hatalom gyakran igénybe vette a titkosrendőrségnek bedolgozó papok segítségét is, így e mozgalmak a rendszerváltásig a saját egyházukkal konfliktusban levő, földalatti mozgalmakként maradtak fenn. A rendszerváltás után a legjelentősebbekkel az egyházaik kiegyeztek, és többé-kevésbé formális integrációjuk is megvalósult.²⁴

A három nagy egyház legnépszerűbb reformmozgalmairól, az Oastea Domnului-ról, a Katolikus Karizmatikus Mozgalomról és a CE Szövetségről készült elemzések ezek számos közös jellemzőjére hívták fel a figyelmet. Szervezetileg mindhárom mozgalom kiscsoportok integrált rendszereként épül fel, helyi kisközösségekből álló több központú horizontális hálózatokként. Tanításaik tekintetében az egyházakhoz képest egyrészt fokozottabb etikai szigor jellemzi őket, másrészt az egyéni vallási világképek megformálásában a tagok aktívabban vesznek részt, mint az a nagy egyházakon belül szokásos, de mindez az egyházakkal való doktrinális egység gyakori hangsúlyozása mellett történik. A vallásgyakorlat tekintetében a személyes megtérés fontossága, evangelizációs ambíció, a közösségi események magas érzelmi töltete, a zene és az ének kiemelt fontossága, valamint a testi fegyelem viszonylagos lazasága emelhető ki. Mivel e mozgalmaknak közös gyökerük nincs, a különböző egyházak keretében tevékenykedő mozgalmak hasonlósága valószínűleg a vallási igények általánosabb, konkrét vallástól független változására utal. Ilyen közös jellemzőkként tehát a vallásosság kisközösségek keretében való gyakorlása, e kisközösségekben belül vallási egalitarizmus, nagyfokú egyéni szabadság és spontaneitás a vallásosság megélésében, valamint az érzelmek felértékelődése azonosítható be. A fenti jellemzők többségével rendelkező pünkösdi egyház szokatlan sikere szintén ér-

telmezésünket támasztja alá, ennek az egyháznak a tagsága a rendszerváltás utáni időszakban 64 százalékkal növekedett (220 ezerről 362 ezerre).

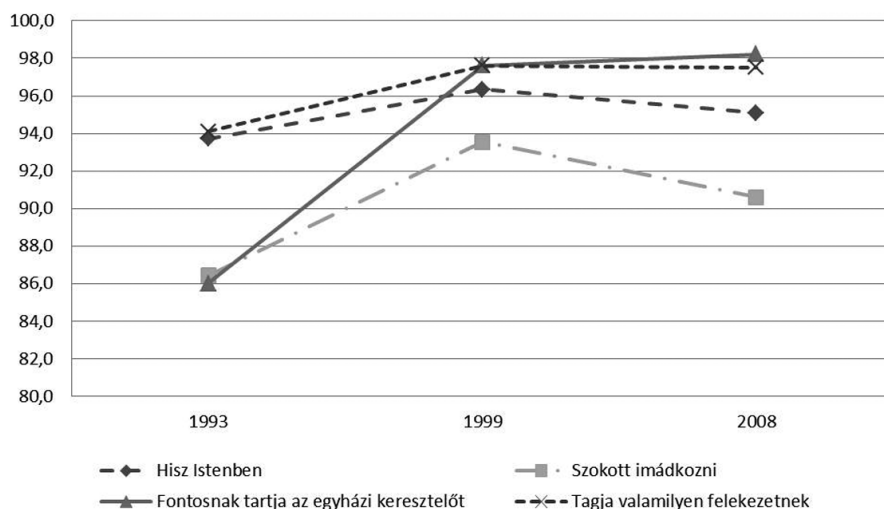
A pütkösdi egyház látványos növekedésétől eltekintve az ország felekezeti struktúráját a rendszerváltás utáni időszakban nagyfokú állandóság jellemzi, a kisebb változásokat részben a magyarok nagyobb mértékű kivándorlása magyarázza (a római katolikusok, reformátusok és unitáriusok részarányának csökkenése), vagy a tagság elöregedése (a görög katolikusok és Mózes-hitűek arányának csökkenése). Az egyes egyházak tagságának változását tekintve szembevetendő a neoprotestáns egyházak növekedésének lelassulása, különösen az utóbbi tíz évben, és az újabban érkező „szekták” és új vallási mozgalmak elenyésző sikere: a „más vallásúak” kategóriája húsz év alatt 0,4 százalékról mindössze 0,6 százalékra nőtt. Tudva, hogy ennek felét, 49 820 főt Jehova Tanúi teszik ki, 15 514 főt a Román Evangélikus Egyház tagjai, 14 385 főt pedig a szerb ortodoxok, a maradék „egyéb” vallásúak a felekezeti struktúra mindössze 0,2 százalékát alkotják. Bár ezek pontos összetételét nem ismerjük, eddigi ismereteink szerint ezt nagyrészt evangéliumi közösségek alkotják, miközben a Nyugaton az utóbbi fél évszázadban nagy port kavarázó új vallási mozgalmak jelenléte látványosan elenyésző. Utóbbiak kapcsán azonban feltétlenül meg kell említeni, hogy ezek többsége követőitől nem vár el exkluzív tagságot, azaz nem várja el, hogy korábbi vallási kötődésüket felszámolják, és a felkínált kapcsolódási lehetőségek sem a szokásosak (tagság helyett például gyakran inkább tanfolyamokon való részvételt kínálnak), így követőik statisztikai megragadása szinte lehetetlen.

3. táblázat. Románia felekezeti struktúrája a népszámlálási adatok szerint, valamint az egyes felekezetek tagságának változása 1992–2011 között

	1992	2002	2011	Változás 1992–2011 (%)
Görögkeleti (ortodox)	86,8	86,8	86,5	– 17,7
Római katolikus	5,1	4,7	4,6	– 25,1
Görög katolikus	1,0	0,9	0,8	– 32,6
Református	3,5	3,2	3,2	– 25,1
Pütkösdista	1,0	1,5	1,9	64,1
Baptista	0,5	0,6	0,6	3,1
Hetednap Adventista	0,3	0,4	0,4	4,4
Unitárius	0,3	0,3	0,3	– 24,8
Muzulmán	0,2	0,3	0,3	15,0
Evangéliumi keresztény	0,2	0,2	0,2	– 14,9
Óritusú keresztény	0,1	0,2	0,2	15,7
Lutheránus-zsinatpresbiteriánus	0,1	0,1	0,1	– 5,0
Ágostai hitvallású evangélikus	0,2	0,1	0,0	– 86,2
Mózes-hitű	0,0	0,0	0,0	– 63,6
Más vallású	0,4	0,5	0,6	25,0
Vallás nélküli és ateista	0,2	0,1	0,2	14,5
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0	–

■ Az egyházak társadalmi jelenlétének és szisztemikus szerepüknek a fentiekben vázolt változása mellett az egyéni szintű vallásosságban is a vallásosság növekedése következett be. Az egyéni vallásosság mérésére leggyakrabban alkalmazott, időszakosan megismételt kérdőíves kutatások, minden hiányosságuk mellett lehetővé teszik a vallásosság intenzitásának időbeli követését. E célból a vallásosság különböző dimenzióit különböztetik meg, például a vallásosság gyakorlati, cselekvésekből álló aspektusát, hitekből és ismeretekből álló (kognitív) dimenzióját, az élmény dimenziót és a szervezeti dimenziót.²⁵ A rendszerváltást követő időszakban ezekben egyaránt növekedés mutatható ki. Az alábbi ábrán a vallásosság kognitív, gyakorlati és szervezeti dimenzióinak néhány mutatója látható három időpontban: 1993-ban, 1999-ben és 2008-ban. Mint látható, e mutatók mindegyike esetében növekedés következett be. E növekedés 1993 és 1999 között volt nagyobb mértékű, ezt követően tetőzött, 1999–2008 között az értékek nagyjából ugyanazok maradtak.

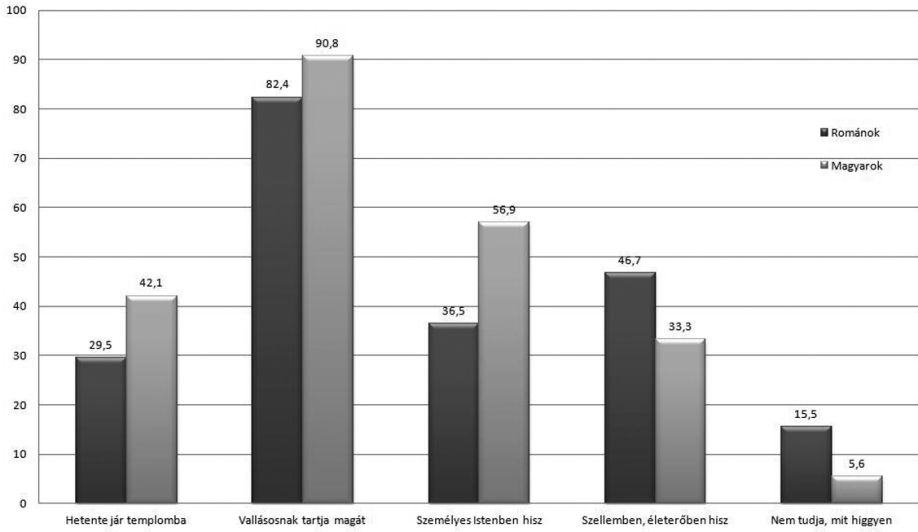
1. ábra. A vallásosság változása Romániában 1993-2008 között
(European Values Survey adatai alapján)

A romániai magyarok vallásosságára vonatkozó, fentiekhez hasonló idősoros adatok nem állnak rendelkezésünkre, 2008-tól kezdődően azonban már több kutatás készült a magyarok vallásosságára vonatkozóan is. Ezek a kutatások azt jelzik, hogy a vallásosság legtöbb mutatója szerint a romániai magyarok a románoknál is vallásosabbak. Így például a hetente templomba járók aránya több kutatás szerint is magasabb a magyarok, mint a románok körében. Az EVS adatainál maradv a magukat vallásosnak tartók aránya is magasabb a magyarok körében, illetve a személyes Istenben hívők aránya is.

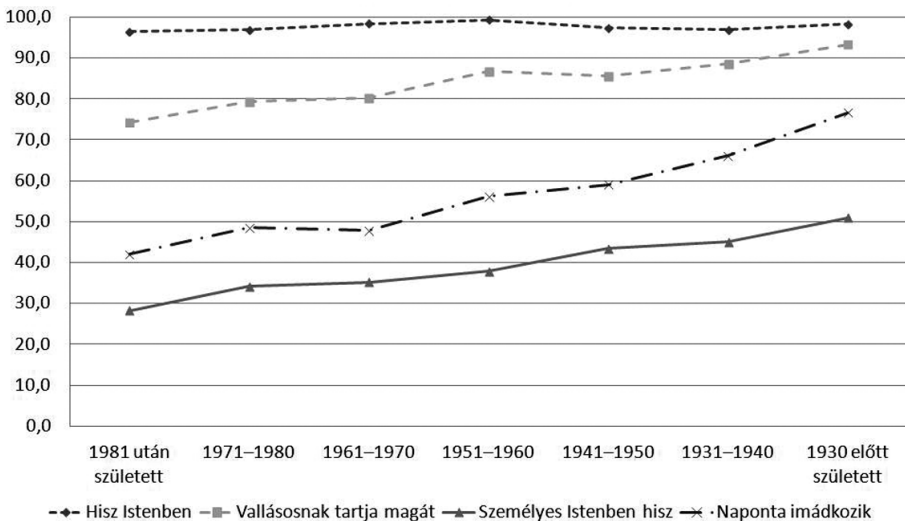
A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok a nagyfokú vallásosság további magyarázó tényezőire is felhívják a figyelmet. Ezen elemzések kimutatják, hogy Európában az egyes országok gazdasági helyzete, a lakosság iskolázottságának mértéke, valamint a vallási pluralizmus foka meghatározza a vallásosság mértékét is: minél gazdagabb egy ország, minél nagyobb vallási pluralizmus jellemzi, és lakossága minél iskolázottabb, annál kevésbé vallásos az illető ország népessége. Romániát mindhárom mutató a nagyobb vallásosságra determinálja.²⁶

2. ábra. A vallásosság néhány mutatója, etnikai bontásban (EVS, 2008)

Románia tehát egy összetett folyamat eredményeként Európa egyik legvallásosabb országává vált, kérdés azonban, hogy ez a vallási fellángolás mennyire lesz tartós. A vallás társadalmi jelentőségének várható alakulására az elemzés különböző szintjein, úgy tűnik, egymással ellentétes előrejelzések tehetők. Az egyéni vallásosság szintjén a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok által használt magyarázatok a vallási fellángolás átmeneti jellegét valószínűsítik, hisz egy esetleges gazdasági fellendülés és a lakosság iskolázottságának várható növekedése ezek fényében a vallásosság csökkenését fogja kiváltani. Várhatóan ugyancsak ilyen hatást gyakorol az egyéni vallásosságra a vallási pluralizmus lassú növekedése is, és ezt erősíti a töme-

3. ábra. A vallásosság különböző mutatói az életkor függvényében (százalékban, korcsoportok szerint, EVS 2008)

ges nemzetközi migráció is, amely a vallási mássággal való találkozást akkor is elkerülhetetlenné teszi, ha a migránsok kibocsátó közege vallásilag nem pluralizálódik. Az elemzésünk első felében bemutatott rendszerszintű és szervezeti változások alapján viszont a vallási megújulás e színterein a vallás tartós jelenléte a valószínűbb, hisz az egyházak fokozott rendszerszintű jelenléte és kialakult hatalmi pozíciója aligha fog csökkenni. A többszörösére növekedett vallási szakértői csoport számára egzisztenciális kényszer is a jelenlegi hatalmi pozíció megőrzése, és tekintettel arra, hogy az ország talán leghatékonyabb véleményformáló csoportjáról van szó, az sem valószínű, hogy e csoport hatalmának és befolyásának politikai korlátozására a politikai osztály részéről kísérlet történne.

Megtörténhet tehát, hogy a jövőben Romániában egy nagymértékben deszekularizált intézményrendszer és egy megnövekedett vallási szakértői csoport jelenléte mellett az egyéni vallásosság lassú csökkenésére számíthatunk. Az utóbbira ugyanis nemcsak a jólét, iskolázottság, vallási pluralizmus és vallásosság fentiekben bemutatott összefüggésrendszere alapján lehet következtetni, hanem abból is, hogy a felnövekvő generációk vallásosságát az iskolai vallásoktatás révén megvalósuló, a korábbinál erőteljesebb vallási szocializáció, úgy tűnik, nemigen befolyásolja. Amint az a fenti, 3. ábrából kiolvasható, az egymást követő korosztályok vallásossága a legtöbb mutató tekintetében folyamatosan csökken, és e lineáris csökkenést nem töri meg az, hogy az 1981 után született generáció már teljes mértékben részesült az iskolai vallásoktatásban. Ez utóbbi adatok tehát azt jelzik, hogy az egyházak rendszerszintű térnyerése ellenére az egyéni vallásosság terén hosszabb távon inkább a szekularizációs tendencia folytatására kell számítanunk.

■ JEGYZETEK

1. Mălina Voicu: *România religioasă*. Institutul European, Iași, 2007; Tomka Miklós: *A legvallásosabb ország? Vallásosság Szatmárban, Erdélyben, Romániában*. PPKE, Bp., 2005.
2. José Casanova: *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press, Chicago–London, 1994; Peter Berger (ed.): *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, 1999.
3. Uő: *The Desecularization of the World: A Global Overview*. In: Peter Berger (ed.): i. m. 1–18.
4. Vyacheslav Karpov: *Desecularization: A Conceptual Framework*. Journal of Church and State 2010. 2. sz. 232–270
5. Uo. 250.
6. Uo. 251–255.
7. Karel Dobellaere: *Secularisation: An analysis on three levels*. Peter Lang Pub Inc., Brussel, 2002.
8. Uo. 29–40.
9. Pokol Béla: *Szociológiai elmélet*. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Bp., 1997.
10. Karel Dobellaere: i. m.
11. Emil Moise: *Relația Stat-Biserică în privința educației religioase în școlile publice din România*. Journal for the Study of Religion and Ideologies 2004. 7. sz. 77–100; Gabriel Andreescu – Liviu Andreescu: *Church and State in Post-Communist Romania: Priorities on the Research Agenda*. Journal for the Study of Religions and Ideologies 2009. 24. sz. 19–45.
12. Mircea Stănescu: *Discursul actual al bisericii ortodoxe române*. Revista pentru Cercetări Sociale 1996. 2. sz. 67–104.
13. Gabriel Andreescu – Liviu Andreescu: i. m.
14. Horváth Gizella – Bakó Rozália: *Religious Icons in Romanian Schools: Text and Context*. Journal for the Study of Religions and Ideologies 2009. 24. sz. 189–206.
15. Emil Moise: i. m. A pedagógiai elvek szóban forgó eltéréseit jól jelzi egy Moise által leírt nevelő célzattal történet: az ortodox vallástankönyvből származó történetben egy kisfiú egy fecskéfésket próbál lerombolni, ám Isten közbelépésére a létra ledől, a kisfiú pedig büntetésből egész nyáron betegen fekszik.
16. A tananyag e módosítási kísérletének alapos összefoglalását találjuk a Szolidaritás a lelkiismereti szabadságért nevű civilszervezetnek a tanügyminisztériumhoz címzett nyílt levelében. <http://www.humanism.ro/articles.php?page=62&article=225> (2014. 03. 30.).
17. Emil Moise: i. m.; Lavinia Stan – Lucian Turcescu: *Religious Education in Romania*. Communist and Post-Communist Studies 2005. 3. sz. 381–401; Liviu Andreescu et al.: *Educația religioasă în școlile publice*. Pro Europa, Târgu Mureș, 2007.
18. José Casanova: i. m.
19. Az adatok a *Social cohesion and inter-ethnic climate in Romania 2008* című kutatásból származnak, amelyet az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja végzett 2008 október–novembere folyamán a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet számára.

20. E számadatok csak az ortodox lelkészekre és vallásánárokra vonatkoznak. A Román Ortodox Egyház személyzeti statisztikájának forrása: http://www.patriarhia.ro/_layouts/images/File/ADM_2011.pdf; a vallásánárok számára az alábbi nyilatkozatban történik utalás: http://basilica.ro/stiri/braspunsul_patriarhie_i_romane_la_ultimele_dezinformari_asurb_1802.html (2014. 03. 30.).
21. Liviu Andreescu – Judit-Andrea Kacsó: *Expansiunea manifestărilor religioase în învățământul superior românesc*. SPLC, Buc., 2009.
22. *Misiologie și ecumenism* című tankönyvében Pestroiu David több látomások köré szerveződő mozgalmat is ismertet: Noul Ierusalim, Petrace Lupu de la Maglavit, Mișcarea de la Vladimirești. <http://www.scribd.com/doc/28200838/Misiologie-%C5%9Fi-ecumenism-Curs-David-Pestroiu> (2014. 03. 30.).
23. Peti Lehel: *A szőkefalvi Mária-jelenések vallásantropológiai megközelítésben*. Keresztény Szó 2009. 1. sz. 1–7.
24. Kiss Dénes: *A Református Egyház és a CE Szövetség*. Erdélyi Társadalom 2003. 2. sz. 55–66; Bogdan Blaga: “God’s Army” Spiritual Movement. <http://www.docstoc.com/docs/21936490/Dr-Bogdan-Lucian-Blaga-%E2%80%9CGods-Army%E2%80%9DSpiritual-Movement> (2014. 03. 30.).
25. Meredith McGuire: *Religion: The Social Context*. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1992.
26. Mălina Voicu: *Religiosity and religious revival during the transition period in Romania*. In: Bogdan Voicu – Mălina Voicu (eds.): *The Values of Romanians*. Institutul European, Iași, 2008.

